

Zaznavanje uporabnosti in vrednosti znanja za poklic med dijaki in študenti

Vesna Mlinarič, Mojca Rožman in Alenka Gril

Pojem »poklic« zajema formalno opravljanje dejavnosti, za katero je posameznik usposobljen. Pred vstopom na delovno mesto morajo posamezniki tako predložiti tudi potrdila, ki zagotavljajo, da imajo ustrezna znanja za opravljanje dela. Hkrati pa sama predstava poklica, ki jo imajo posamezniki, vsebuje pričakovanja in vedenja, ki jih vodijo pri pridobivanju znanja in tudi pri izbiri formalnega izobraževanja (Super, 1984, v: Rullo et al., 2008).

V družbah s številnimi poklicnimi možnostmi izbira poklica pri posameznikih poteka postopno in se začenja že pred obdobjem mladostništva (Zupančič, 2004a), vendar pa sprejemanje samih odločitev o poklicni prihodnosti intenzivneje poteka predvsem v obdobju mladostništva in prehoda v odraslost, ko posameznik sprejema odločitve o šolanju, ki ga bo privedlo do poklica. Donald Super (1984, v: Rullo et al., 2008) se je pri razvoju svojega modela oprl na značilnosti razvojnih obdobj, pri čemer je v procesu sprejemanja kariernih odločitev izpostavil razvoj poklicnega pojma o sebi, ki se razvija v štirih obdobjih. V srednjem mladostništvu (med 14. in 18. letom) je v ospredju *kristalizacija* pojma, pri čemer potekajo kognitivni procesi formulacije zaposlitvenih ciljev in ozaveščanje realnih možnosti ter interesov. Med 18. in 21. letom se posamezniki od manj opredeljenih izbir premaknejo k bolj specifični izbiri poklica (obdobje *specifikacije*). V obdobju *implementacije*, ki poteka okvirno med 21. in 24. letom, mladostniki večinoma že zaključujejo izobraževanje in začenjajo prve zaposlitve, ki sicer označujejo začetek obdobja *stabilizacije* (med 24. in 35. letom). Posamezniki se v tem obdobju osredotočajo na pridobivanje delovnih izkušenj in uporabo pridobljenih poklicnih spretnosti in znanj znotraj izbranega poklica.

Pri preučevanju poklicnega odločanja je pomembno tudi, kakšne predstave imajo mladostniki v različnih podobdobjih o tem, kaj je delo. McGee in Stockard (1991, v: Levine in Hoffner, 2006) sta na primer ugotovila, da se učenci v 4. razredu že zavedajo razlik med izobrazbenimi zahtevami, ki so pomembne za pridobitev različnih poklicev, in tudi razlik med prestižnostjo različnih poklicev. Santilli in Furth (1987) pa sta ugotovila, da ima večina mladostnikov pri 12. letih podobno predstavo pojma »delo« kot odrasli. Nasprotno pa se med različno starimi mladostniki pojavljajo razvojne razlike pri zaznavanju kvalitete dobrega zaposlenega, kot si predstavljajo, da ga vidi delodajalec. Mlajši mladostniki (12-letniki) v večji meri odgovarjajo splošno, kar nakazuje prisotnost splošnega zavedanja delovnih kvalitete, ki bi jih izpostavili delodajalci. Osredotočajo se predvsem na delovne spretnosti, ki so potrebne za poklic. Srednji mladostniki (15- in 18-letniki) pa poudarjajo osebnostne poteze, ki so povezane z zaposlitvijo, kar nakazuje premik od zunanjih značilnosti k notranjim, psihološkim potezam. Prav tako s starostjo narašča število razlag, ki podane lastnosti povezujejo z dosežkom pri delu. Avtorja tako menita, da te naivne zaznave s starostjo dobijo obliko koordiniranega razumevanja povezav med osebnimi vlogami, ki se odražajo kot značilnosti zaposlenega, in družbenim delovanjem, ki je povezano z zaposlovanjem.

Na razvoj kariernega odločanja poleg samih razvojnih značilnosti vplivajo tudi drugi individualni dejavniki, kot so osebnost (npr. Holland, 1987), sposobnost (npr. Patton in McMahon, 2006) in spol (npr. Axelson et al., 2005; Wray-Lake et al., 2011). Sam proces poklicnega odločanja je torej pomembno povezan z značilnostmi posameznika, hkrati pa ne poteka v vakuumu. Nanj pomembno vplivata tudi socialni in fizični kontekst (Bright et al., 2005). V več raziskavah se je pokazalo, da je socialni status pomemben dejavnik pri oceni zaposlitvenih in izobrazbenih aspiracij mladostnikov (npr. Chaves et al., 2004; Blustein et al., 2002; Wray-Lake et al., 2011). Posamezniki iz bolj privilegiranih okolij imajo v splošnem več izobrazbenih možnosti, hkrati pa jim okolje omogoča različne poklicne vzore in znanja o poklicih. Znotraj samega konteksta, ki je povezan s poklicnim odločanjem, poleg objektivne realnosti – kot so same obstoječe možnosti, katerim mladostniki tekom razvoja prilagajajo svoje izbire – na odločanje o poklicu vplivajo tudi socialne predstave (npr. ideologije, vrednote, mnenja). Bright in sodelavci (2005) so ugotavljali, kateri viri informacij imajo največji vpliv na karierne odločitve mladostnikov. Izmed oddaljenih kontekstualnih vplivov mladostniki največji vpliv pripisujejo medijem (televiziji, filmu, tiskanim medijem in internetu), učitelji in predavatelji pa predstavljajo drugo najpomembnejšo kategorijo. Ti na mladostnike vplivajo preko področja in kvalitete njihovega poučeva-

nja, lastnega navdušenja, skupaj preživetega časa in kot podajalci informacij o poklicu. Znotraj neposrednega socialnega konteksta pa mladostniki velik vpliv pripisujejo staršem. Levine in C. A. Hoffner (2006) sta prišla do podobnih zaključkov, in sicer da mladostniki znanje o delu najpogostejše pridobijo preko svojih staršev, in to predvsem, ko se ti doma pogovarjajo o svojem delu. Mladostniki, ki tudi sami opravljajo občasna dela, pa izpostavljajo pomen tega dela pri pridobivanju informacij.

Sami atributi dela, ki jih mladostniki dojemajo kot pomembne, se med generacijami mladostnikov razlikujejo skladno z družbenimi spremembami. L. Wray-Lake je s sodelavci (2011) ugotovila generacijske razlike v dojemanju pomembnosti značilnosti dela pri mladostnikih, ki obiskujejo zadnji letnik srednje šole. Mladostniki v devetdesetih letih prejšnjega stoletja v primerjavi z vrstniki predhodnih generacij (mladostniki sedemdesetih in osemdesetih let) delo samo po sebi vrednotijo kot manj pomembno (tj. trud, vložen v delo, centralni pomen dela, delo tudi brez plačila). Prav tako je v primerjavi s predhodnimi generacijami razviden manjši poudarek na pomenu stabilnosti službe. Nasprotno pa je pomen zunanjih nagrad (npr. dopust, odmor ...) naraščal do devetdesetih let, od tedaj pa ostaja na isti ravni. Na podlagi teh ugotovitev avtorji zaključujejo, da imajo sodobni mladostniki nižja pričakovanja, da bo delo vir smisla v njihovih odraslih življenjih. Iz raziskave je razviden tudi vpliv izobrazbenih aspiracij na vrednotenje atributov dela. Mladostniki, ki po zaključku srednje šole ne nameravajo nadaljevati šolanja, bolj cenijo centralnost dela, varnost službe, zunanje značilnosti dela (razen denarnih nagrad), materializem ter tudi notranje nagrade, ki se nanašajo na uporabo spretnosti in sposobnosti, in lasten prispevek k uporabnim rezultatom dela.

Zaznavanje vrednosti poklicev v kulturi pa vpliva tudi na izbiro študija. Ali in sodelavci (2011) na primer poročajo, da se v kitajski kulturi do-diplomski vpis na univerze razlikuje glede na zaznano uporabnost diplome in oceno prihodnje kariere – več študentov je vpisanih na programe, ki se jim zdijo bolj zaposljivi. Mladostniki pogostejše izbirajo poslovne študije, naravoslovje, tehnologijo in arhitekturo, precej manj pa humanistiko in družboslovje (61,1 % nasproti 14,5 %). Tudi v Evropi, in posledično Sloveniji, aktualne smernice, ki izpostavljajo pomen »na znanju temelječega gospodarstva« (npr. Memorandum o vseživljenjskem učenju), v svet mladostnikov vstopajo že preko izobraževalnega sistema, ki se kot nosilec formalne izobrazbe prilagaja spremembam, pa tudi preko drugih področij življenja. Organizacija dela se premika k večji fleksibilizaciji in optimizaciji delovnega procesa z vključitvijo izrabe vseh človeških zmožnosti (glej prispevek Autor, 2013, v tej številki *Šolskega polja*). Posledično je za zaposlene zaželeno, da opravljajo različna dela in hkrati prevzemajo tudi več odgo-

vornosti za svojo storilnost. Za mladostnike to pomeni, da je sama vrednost formalno pridobljenih strokovnih nazivov na trgu dela spremenljiva, kar pa vpliva tudi na zaznavanje znanja, ki ga pridobivajo znotraj izobraževanja.

Problem

Glede na probleme in vprašanja, ki se pojavljajo ob preobratih v ciljnih izobraževanja (glej prispevek Autor, 2013, v tej številki *Šolskega polja*), smo si v okviru pričujočega prispevka zastavili cilj preučiti, kakšen odnos do znanja v procesu uporabe znanja, ki nastopi z vstopom na trg dela in s prevzemom poklicne vloge, se oblikuje med mladimi, ki so vključeni v izobraževalni proces in so šele na poti pridobivanja ustrezne izobrazbe za opravljanje zelenega poklica, torej še preden so vstopili na trg dela. Zanimalo nas je, kakšne socialne predstave o poklicu si izoblikujejo mladi v srednji šoli in na univerzi: kakšna stališča imajo do dela v zelenem poklicu, kako zaznavajo uporabno vrednost izobrazbe (zaposljivost), kriterije zaposlovanja in družbeni položaj poklicev.

Raziskovanje odnosa mladih do znanja smo oprli na preučevanje problemov, ki se odpirajo v t. i. družbi znanja in kako se ti odražajo v stališčih, zaznavah ter vedenju, povezanem s poklicnimi odločitvami. Tako nas je zanimalo, ali je *uporabnost znanja* prioriteta (kako mladi vrednotijo uporabo in razvijanje znanja znotraj poklicnega udejstvovanja; kako se vrednotijo naravoslovje, tehnika, družboslovje in humanistika v medsebojnih razmerjih) in ali ima znanje *vrednost* in osrednjo *pozicijo* v »družbi znanja« (kakšno vrednost ima znanje v družbi oz. kako le-to zaznavajo mladi pri vstopu na trg dela; katera znanja so bolj cenjena na trgu dela). Glede na to, da vedenja posameznikov usmerjajo njihova spoznanja, ki jih sooblikujejo v različnih socialnih kontekstih, smo pri preučevanju odnosa do znanja v poklicu izhajali iz teorije socialnih predstav (Moscovici, 1984).

Preučevanje odnosa do znanja v poklicu smo torej zastavili glede na prej omenjeni problemski vprašanji, pri čemer nas je zanimalo, kako se v stališčih, zaznavah in vedenju, povezanem s poklicem, odražata dva vidika odnosa do znanja: osebni in družbeni. Znotraj osebnega odnosa do znanja v poklicu smo v raziskavi zajeli *stališča* do dela in *vedenje*, usmerjeno k izbiri poklica, družbeni vidik vrednotenja in uporabnosti znanja pa preko *socialnega zaznavanja* znanja v poklicu, kot se kaže v zaznani zaposljivosti različnih smeri izobrazbe, zaznanih kriterijih zaposlovanja in zaznanem družbenem ugledu poklicev. Pričakovali smo odraz družbenega vrednotenja znanja v poklicnih predstavah mladih tudi na osnovi preteklih raziskav vpliva družbenega konteksta na poklicno odločanje mladostnikov (Bright et al., 2005; Wray-Lake et al., 2011).

Preučevali smo tudi razlike v socialnih predstavah poklica med dijaki in študenti ter glede na smer izobrazbe in poklicne izbire. Starostne razlike med dijaki in študenti smo pričakovali glede na razvojni model poklicnega pojma o sebi (Super, 1984, v: Rullo et al., 2008), ki opredeljuje razvoj pojmovanja poklicnega sebe v smeri od splošnih k specifičnim poklicnim izbiram in njihovemu praktičnemu preverjanju. Podobna smer razvoja pojmovanj se nakazuje tudi v raziskavi dojemanja kvalitete dela (Santilli in Furth, 1987), in sicer od poudarjanja splošnejših delovnih kvalitete in poklicnih spretnosti k notranjim, psihološkim lastnostim in njihovi koordinaciji z zaposlitvenimi zahtevami. Glede na to smo pričakovali, da bodo socialne predstave poklica med dijaki splošnejše od predstav študentov, ki bodo poklic opredeljevali bolj specifično in realno utemeljeno (oz. skladno z zaznavami realnosti trga dela).

Poleg starostnih razlik smo predpostavili tudi razlike med dijaki in študenti glede na področje izobraževanja (splošnejša opredelitev poklicnih interesov dijakov in študentov) in njihove poklicne izbire (natančnejša opredelitev poklicnih izbir). Mladostniki in mladi na prehodu v odraslost si tekom šolanja svoje poklicne izbire vse bolj podrobno opredeljujejo (Super, 1984, v: Rullo et al., 2008), pri čemer pridobivajo vse več informacij o realnih možnostih dela in zaposlitve v izbranem poklicu, predvsem iz medijev, od učiteljev in staršev (Bright et al., 2005). Vrednost poklicev, ki jo zaznavajo v družbi, lahko vpliva na njihovo izbiro študija (Ali et al., 2011). Obenem pa njihove izobrazbene aspiracije vplivajo na vrednost, ki jo pripisujejo delu (Wray-Lake et al., 2011). Glede na te ugotovitve preteklih raziskav smo pričakovali odraz zaznane družbene vrednosti znanja in poklicev v različnem vrednotenju in zaznavanju poklicev med dijaki in med študenti, ki se izobražujejo za poklice na različnih področjih znanja. Pričakovali smo večjo skladnost z družbenimi prioritetami v vrednotenju znanja in poklicev pri dijakih in študentih, ki se izobražujejo na družbeno preferiranih področjih znanja (pri dijakih poklicnih in strokovno-tehničnih smereh v primerjavi z gimnazijci (splošnoizobraževalni program) in pri študentih naravoslovja in tehnike/tehnologije v primerjavi s študenti družboslovja in humanistike). Prav tako kot pri različnih programih izobraževanja smo pričakovali razlike med dijaki glede na osebne poklicne izbire. Pri dijakih in študentih, ki si želijo poklicev na bolj praktično naravnanih oz. uporabnih področjih dela (npr. storitve, obrt, tehnika, inženirstvo, zdravstvo ipd.), smo pričakovali večjo skladnost z družbenimi prioritetami v vrednotenju znanja in poklicev (npr. višja vrednost uporabnega znanja se bo v poklicnih predstavah izrazila v večji pomembnosti učinkov dela in zunanjih nagrad kot kakovosti in osebne pomembnosti dela, v večji pomembnosti formalnih značilnosti pri zaposlovanju kot in-

dividualnih, v zaznavanju večje zaposljivosti na področju tehnike in naravoslovja) kot pri dijakih in študentih, ki si izbirajo »manj uporabne« poklice (na področju družboslovja, vzgoje in izobraževanja, socialnih storitev ipd.). Pri slednjih lahko pričakujemo višje vrednotenje znanja, kot osrednjega aspekta poklica in dela.

Metoda

Vzorec

Vzorčenje dijakov smo izvedli po metodi dvostopenjskega naključnega stratificiranega vzorčenja klastrov (več podatkov o vzorcih v raziskavi glej v prispevku Gril et al., 2013 v tej številki *Šolskega polja*). Na vsaki izmed vključenih 25 šol je sodeloval po en oddelek dijakov 2. ali 3. letnika. Končni vzorec je sestavljalo skupno 470 dijakov. Med dijaki jih je 32,6 % obiskovalo šole s programom poklicnega ali nižjega poklicnega izobraževanja, 38,9 % šole s programom strokovnega ali tehničnega izobraževanja in 28,5 % šole z gimnazijskim (ali strokovno-gimnazijskim) programom izobraževanja. Vzorec študentov je bil priložnostni. Izmed 825 študentov, ki so izpolnili anketo, jih je 31,1 % študiralo naravoslovje, 10,3 % tehniko, 46,6 % družboslovje, 8,3 % humanistiko in 3,6 % interdisciplinarne študijske programe. 68,1 % jih je bilo z Univerze v Ljubljani, 20,5 % z Univerze v Mariboru in 11,4 % z Univerze na Primorskem.

Merski pripomočki

V anketni vprašalnik smo vključili več lestvic, ki smo jih za namene raziskave (Gril et al., 2012) oblikovali za merjenje stališč in socialnih zaznav ter vedenja v povezavi s poklicnimi odločitvami. Strukturne komponente lestvic in zanesljivosti so opisane v poglavju *Rezultati*. Vprašalnik je vključeval lestvice postavk na posamezna vprašanja, ki so se nanašala na: a) stališča do dela – osebna pomembnost *dejavnikov, ki vplivajo na izbiro poklica* (ocene 23 dejavnikov: npr. »Uresničil bom svoje ideje«, »Delo ne bo naporno«, »Veliko bom zaslužil«, »Lahko bom razvil nekaj novega«, »Drugi me bodo spoštovali«) na sedemstopenjski lestvici (od 7 – zelo vpliva, do 1 – sploh ne vpliva); na b) socialne zaznave poklicev – zaznana pomembnost različnih *kriterijev, ki jih delodajalci upoštevajo pri zaposlovanju* (ocene desetih kriterijev: npr. učni uspeh, delovne izkušnje, komunikacijske spretnosti) na petstopenjski lestvici (od 5 – delodajalci zelo upoštevajo, do 1 – sploh ne upoštevajo), zaznana *težavnost zaposljivosti oseb z izobrazbo z različnih področij* (rangiranje štirih področij izobrazbe – naravoslovje, tehnika/tehnologija, družboslovje, humanistika (od 1 – najlažje zaposljiv, do 4 – najtežje zaposljiv) in zaznani *družbeni ugled različnih poklicev* (parne primerjave ugleda šestih različnih poklicev – zdravnik, učni-

telj, raziskovalec, umetnik, poslovnež, obrtnik); c) vedenje, povezano s poklicem – *poklicna izbira* (prosti odgovor na vprašanje »Kaj bi bil rad po poklicu?«).

Vključena so bila tudi vprašanja, ki so se nanašala na *demografske* (spol, starost) in *izobrazbene spremenljivke* (tip srednje šole oz. program srednješolskega izobraževanja pri dijakih – poklicna šola, strokovna/tehnična šola, gimnazija/strokovna gimnazija, in študijska smer pri študentih – naravoslovje, tehnika, družboslovje, humanistika).

Postopek

V marcu in aprilu 2012 je potekalo anketiranje dijakov po srednjih šolah v Sloveniji pod vodstvom sodelavk Pedagoškega inštituta, ki so bile posebej usposobljene za izvedbo. Izbrani oddelki dijakov so v okviru ene šolske ure pisno reševali vprašalnike v tiskani obliki. Za študente smo pripravili spletno anketo, ki je bila dostopna za reševanje 1 mesec (april 2012). Pri obeh vzorcih je bilo izpolnjevanje anonimno.

Vse odgovore, dobljene z izbirnimi vprašanji, na obeh različicah vprašalnika, smo združili v enotno bazo podatkov, in sicer za vsak vzorec posebej, za dijake in študente. Za vsak vzorec smo izračunali uteži, in sicer glede na strukturne deleže populacije po spolu in šoli: pri dijakih glede na delež deklet in fantov v treh vrstah srednješolskih izobraževalnih programov, za študente pa glede na delež žensk in moških, vpisanih na treh javnih univerzah (UL, UM, UP). Tako vzorec študentov kot vzorec dijakov smo umerili na $N = 600$. Analize smo izvedli na obteženih podatkih.

Za vsa vprašanja smo z metodo analize glavnih komponent (PCA) preučili latentno strukturo odgovorov na postavke.¹ Na vsakem vzorcu smo izvedli bivariatne statistične analize povezav odgovorov na merjenih konstrukti z neodvisnimi spremenljivkami izobraževanja (vrsta izobraževalnega programa: pri dijakih tip srednje šole – poklicna, strokovno-tehnična, gimnazija; pri študentih smer študija – naravoslovje, tehnika,

¹ Število latentnih komponent na posamezni lestvici smo določali glede na dva kriterija. To sta: lastna vrednost > 1 in zanesljivost (koeficient notranje konsistentnosti, Cronbachov alfa $> 0,5$) posamezne komponente. Iz nadaljnjih analiz smo izločili postavke, ki so imele nasičenost s komponento manjšo od 0,40, ali pa so znižale oceno zanesljivosti pripadajoče lestvice. V nekaterih primerih smo postavke izločili zaradi vsebinske primerljivosti komponent med dijaki in študenti. Nato smo za vsako komponento oblikovali nove »kompozitne« spremenljivke, ki so predstavljale povprečne vrednosti odgovorov na postavke, ki so sestavljale to komponento oz. so z njo značilno visoko korelirale. Te kompozitne spremenljivke smo uporabili v nadaljnjih analizah kot mere konstruktov. Zaradi manjkajočih odgovorov na posameznih postavkah, ki so se ohranili tudi v kompozitnih spremenljivkah (povprečne skore smo izračunali le za osebe, ki so odgovorile na več kot dve tretjini postavk iz posamezne komponente), je numerus pri kompozitnih spremenljivkah lahko različen.

družboslovje, humanistika) ter poklicnimi izbirami.² Kot mere velikosti učinka smo uporabili Cohenov d , η^2 oz. r . Glede na smernice predstavlja $d = 0,2$ oz. $\eta^2 = 0,0099$ oz. $r = 0,1$ majhen učinek, $d = 0,5$ oz. $\eta^2 = 0,0588$ oz. $r = 0,3$ srednje velik učinek in $d = 0,8$ oz. $\eta^2 = 0,1379$ oz. $r = 0,5$ velik učinek (Cohen, 1988; Field, 2009).

Rezultati

Odnos do znanja na področju poklica smo preučevali s pomočjo mer stališč do dela v želenem poklicu, zaznavanja kriterijev zaposlovanja in zaposljivosti glede na smer izobrazbe, zaznavanja družbenega ugleda poklicev ter vedenja, usmerjenega k poklicu (tj. poklicnih izbir).

Poklicne izbire

Vedenja, usmerjena k poklicu, smo merili s pomočjo vprašanja »*Kaj bi bili radi po poklicu?*«. Odgovore na vprašanje smo kodirali v kategorije poklicev, ki smo jih oblikovali na podlagi odgovorov dijakov in študentov skupaj ter jih razvrstili glede na področja dela. Zaradi nekaterih maloštevilnih odgovorov na posameznih področjih smo določene kategorije združili. S tem smo omogočili nadaljnje analize merjenih spremenljivk glede na različne poklicne izbire udeležencev. Oblikovali smo 8 kategorij poklicnih področij in še deveto kategorijo, v kateri so bili odgovori, ki so izražali poklicno neopredeljenost (glej Tabelo 1).

Tabela 1: Razporeditev navedenih poklicev v kategorije poklicev.

Kategorije poklicev	Navedeni poklici	% dijakov	% študentov
Storitve in obrt	fotoграф, računovodkinja, turistični tehnik, stevardesa, natakar, kinet, ribič, kuhar, slašičar, ekonomski tehnik, prodajalec, trgovec, šofer, vrtnar, cvetličar, mizar, slikopleskar, avtoličar, frizer, turistični vodič, kozmetični tehnik, delo v administraciji	16,5	2,9
Tehniki in inženirji	strojnik, arhitekt, pilot, avtomobilski inženir, astronavt, programer, gradbenik, pomorščak, navtik, veterinarski tehnik, mehanik, grafični oblikovalec, računalniški tehnik, rudar, inženir strojništva, logistični tehnik, strojevodja, kapitan ladje, lesarski tehnik, elektrotehnik, okoljevarstvenik, statik	22,7	15,1

2 Pri lestvicah stališč do dela v poklicu in zaznanih kriterijih zaposlovanja s strani delodajalcev smo ob homogenosti variacije uporabili parametrične teste, pri nehomogenosti variacije pa neparametrične teste. Zaradi ranžirne lestvice smo pri zaznavah zaposljivosti oseb s posameznimi področji izobrazbe za analize uporabili Kruskal-Wallisov test. Vse hipoteze smo testirali na nivoju $p = 0,05$.

Kategorije poklicev	Navedeni poklici	% dijakov	% študentov
Vodenje, uprava in zaščita	pravnik, odvetnik, direktor podjetja, policist, poklicni vojak, reševalec, inšpektor, kriminalistka, gasilec, minister za šolstvo, organizator, zdravstveni inšpektor, hotelir, direktor hotela, organizatorica prireditve, menedžer, revizor, javni uslužbenec, upravnica, vodja delovnega področja, vodja oddelka, diplomantka upravnih ved, podjetnik, generalna direktorica, organizator v podjetju, forenzik	14,1	11,9
Vzgoja, izobraževanje in sociala	učiteljica, profesor, defektolog, socialna delavka, trenerka, vzgojitelj, specialni pedagog, socialni pedagog, andragoginja, svetovalna delavka, pedagog	14,1	20,9
Zdravstvo	fizioterapevt, zdravnik, psihoanalitik, ginekolog, medicinska sestra, zdravstveni tehnik, klinični psiholog, radiološki inženir, babica, delovna terapevtka, zobozdravnica, ortotik in protetik, inštrumentarka, psihoterapevt	5,1	18,7
Naravoslovci	biolog, kemik, veterinar, fizik, biokemik, raziskovalec, biotehnolog, farmacevt, znanstvenik, kemijski inženir, diplomirana kozmetologinja	8,1	14,7
Družboslovci, humanisti in umetniki	novinarica, prevajalec, psihologinja, igralka, glasbenik, doktor medijskih komunikacij, ekonomistka, kustos, marketingaš, kritik, pisatelj, predstavnica za odnose z javnostjo	7,5	9,1
Drugo	športnik, to kar bom, košarkar, popotnica, cirkusant, mama, to kar študiram	2,5	3,2
Neopredeljeni	ne vem, nimam pojma, še ne vem, nimam ideje, še nisem odločena, nekaj, kar mi bo v veselje, marsikaj	10,0	5,4

Stališča do dela

Struktura stališč do dela. Dijake in študente smo spraševali o dejavnikih, ki vplivajo na njihovo izbiro poklica. Udeleženci so na sedemstopenjski lestvici ocenjevali vpliv naštetih dejavnikov na njihovo izbiro poklica (od 1 – *sploh ne vpliva*, do 7 – *zelo vpliva*). Odgovori odražajo osebni vidik stališč do dela v poklicu.

Pri *dijakih* se je na podlagi analize glavnih komponent kot ustrezno pokazalo združevanje posameznih dejavnikov v štiri komponente, ki skupaj pojasnijo 49,1 % variance. Pri določanju komponent smo uporabili poševnokotno rotacijo, saj so nekatere komponente pomembno korelirane ($r_{12} = 0,194$; $r_{13} = 0,192$; $r_{14} = 0,325$; $r_{23} = 0,212$; $r_{24} = 0,104$; $r_{34} = 0,158$).

- Komponenta *ugodne okoliščine zaposlitve*, ki pojasni 26,6 % variance, zajema dodatne ugodnosti pri delu, nenapornost dela, veliko prostega časa, možnost dela v bližini doma in možnost dokončanja vsega dela v službi (5 postavk; $b^2 = [0,403; 0,703]$; $\alpha_1 = 0,68$).
- Komponenta *razvojno delo* (osebno in družbeno), ki pojasni 9,9 % variance, zajema delo, polno izzivov, lasten prispevek k boljšemu življenju drugih ljudi in družbenemu napredku, uresničevanje lastnih idej, uresničevanje talenta in samostojno odločanje o delu (6 postavk; $b^2 = [0,479; 0,641]$; $\alpha_2 = 0,70$).
- Komponenta *samouresničevanje pri delu*, ki pojasni 6,5 % variance, zajema širjenje obzorja, uporabnost rezultatov dela v vsakdanjem življenju in možnost razvijanja novih stvari (3 postavke; $b^2 = [0,530; 0,761]$; $\alpha_3 = 0,66$).
- Komponenta *pridobitev socioekonomskega statusa*, ki pojasni 6 % variance, zajema možnosti zaposlitve, finančno neodvisnost, dober zaslužek, zagotovitev varne starosti, možnost napredovanja v službi, pridobitev spoštovanja drugih in zadovoljitev pričakovanj staršev (7 postavk; $b^2 = [0,340; 0,692]$; $\alpha_4 = 0,78$).

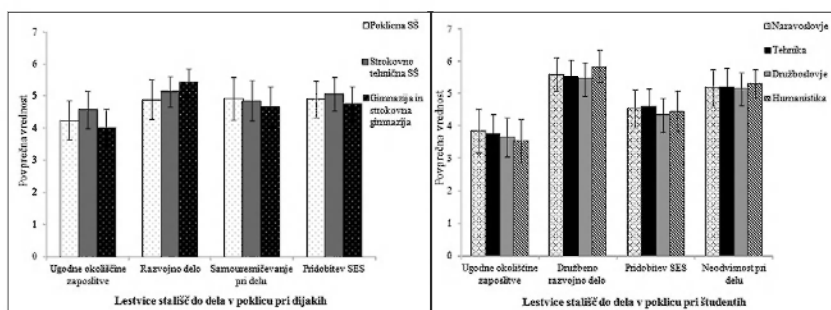
Vse lestvice zajemajo problemsko področje vrednosti in pozicije znanja, ki se odraža preko stališč do dela v poklicu. Lestvici *razvojno delo* in *samouresničevanje pri delu* pa zajemata tudi problemsko področje uporabnosti znanja.

Pri *študentih* se je na podlagi analize glavnih komponent kot ustrezno pokazalo združevanje posameznih dejavnikov v štiri komponente, ki skupaj pojasnijo 52,8 % variance. Pri določanju komponent smo uporabili poševnokotno rotacijo, saj so nekatere komponente pomembno korelirane ($r_{12} = -0,020$; $r_{13} = -0,294$; $r_{11} = -0,111$; $r_{23} = -0,210$; $r_{24} = -0,202$; $r_{31} = 0,167$).

- Komponenta *ugodne okoliščine zaposlitve*, ki pojasni 25,2 % variance, zajema dodatne ugodnosti pri delu, nenapornost dela, veliko prostega časa, možnost dela v bližini doma in možnost opravljanja vsega dela v službi (5 postavk; $b^2 = [0,639; 0,752]$; $\alpha_1 = 0,77$).
- Komponenta *družbeno razvojno delo*, ki pojasni 15,3 % variance, zajema širjenje znanja (med druge), delo, polno izzivov, lasten prispevek k boljšemu življenju drugih ljudi in družbenemu napredku (4 postavke; $b^2 = [0,636; 0,765]$; $\alpha_2 = 0,75$).
- Komponenta *pridobitev socioekonomskega statusa*, ki pojasni 6,7 %, zajema možnosti zaposlitve, finančno neodvisnost, dober zaslužek, zagotovitev varne starosti, možnost napredovanja v službi, pridobitev spoštovanja drugih in zadovoljitev pričakovanj staršev (7 postavk; $b^2 = [0,439; 0,721]$; $\alpha_3 = 0,81$).

- Komponenta *neodvisnost pri delu*, ki pojasni 5,6 % variance, zajema uporabnost rezultatov dela v vsakdanjem življenju in možnost razvijanja novih stvari, uresničevanje lastnih idej, uresničevanje talenta in samostojno odločanje o delu (5 postavk; $h^2 = [0,235; 0,726]$; $\alpha_+ = 0,69$).

Lestvici *ugodne okoliščine zaposlitve* in *pridobitev socioekonomskega statusa* (dalje v tekstu *pridobitev SES*) zajemata problemsko področje vrednosti in pozicije znanja, ki se odraža v stališčih do dela v poklicu. Lestvica *neodvisnost pri delu* zajema problemski področji uporabnost ter vrednosti in pozicije znanja. Lestvica *razvojno delo* zajema uporabnost znanja.

Slika 1: Prikaz povprečnih vrednosti odgovorov dijakov različnih šol in študentov različnih študijskih smeri na lestvicah stališč do dela v poklicu.

Ker sta komponenti *ugodne okoliščine zaposlitve* in *pridobitev SES*, ki odražata osebna stališča do dela, vsebinsko in strukturno enaki pri dijakih in študentih, smo preverili, ali se le-ti razlikujejo v odgovarjanju. Iz t-testa je razvidno, da dijaki kot bolj pomembne pri izbiri poklica ocenjujejo *ugodne okoliščine zaposlitve* ($N_D = 585$, $M_D = 4,29$, $SD_D = 1,21$; $N_S = 462$, $M_S = 3,73$, $SD_S = 1,27$, $t_{(1046)} = 7,30$, $p = 0,000$, $d = 0,45$) in *pridobitev SES* ($N_D = 586$, $M_D = 4,91$, $SD_D = 1,06$; $N_S = 462$, $M_S = 4,48$, $SD_S = 1,08$; $t_{(1046)} = 6,53$, $p = 0,000$, $d = 0,40$). Razlike med skupinama so glede na mero velikosti učinka, Cohenov d , majhne.

Razlike med dijaki glede na program izobraževanja. Med tremi skupinami dijakov, ki obiskujejo različne programe izobraževanja (poklicno, strokovno-tehnično srednjo šolo ali gimnazijo), smo na lestvicah, ki odražajo stališča do dela, z Levenovim testom preverili homogenost varianc. Variance treh skupin dijakov so na lestvicah *ugodne okoliščine zaposlitve* ($F_{(2,583)} = 0,66$, $p = 0,516$), *samouresničevanje pri delu* ($F_{(2,583)} = 0,60$, $p = 0,548$) in *pridobitev SES* ($F_{(2,583)} = 1,24$, $p = 0,290$) homogene, na lestvici *razvojno delo* ($F_{(2,583)} = 8,82$, $p = 0,000$) pa nehomogene.

Iz analize variance so razvidne razlike med dijaki različnih šol v pripisovanju pomembnosti dejavnikom pri izbiri zaposlitve, ki so povezani z *ugodnostmi zaposlitve* ($F_{(2, 582)} = 14,86, p = 0,000, \eta^2 = 0,049$) in s *pridobitvijo SES* ($F_{(2, 582)} = 5,24, p = 0,006, \eta^2 = 0,018$). Na obeh lestvicah je glede na mero velikosti učinka, η^2 , učinek majhen. Na lestvici *samouresničevanje pri delu* iz analize variance ni razvidnega statistično pomembnega učinka ($p > 0,05$).

Na lestvici *ugodne okoliščine zaposlitve* je iz post hoc testa (Bonferroni) razvidno, da dijaki, ki obiskujejo strokovno-tehnične šole ($N = 259, M = 4,58, SD = 1,15$), pripisujejo večji pomen ugodnim okoliščinam zaposlitve kot dijaki, ki obiskujejo poklicne srednje šole ($N = 93, M = 4,23, SD = 1,22; p = 0,047$), in dijaki, ki obiskujejo gimnazije in strokovne gimnazije ($N = 233, M = 4,00, SD = 1,19; p = 0,000$).

Na lestvici *pridobitev SES* je iz post hoc testa (Bonferroni) razvidno, da dijaki, ki obiskujejo strokovno-tehnične šole ($N = 259, M = 5,06, SD = 1,06$), pripisujejo večji pomen pridobitvi SES kot dijaki, ki obiskujejo gimnazije in strokovne gimnazije ($N = 233, M = 4,75, SD = 1,06; p = 0,004$).

Iz Kruskal-Wallisovega testa so razvidne razlike med dijaki različnih šol na lestvici *razvojno delo* ($\chi^2_{(2)} = 18,44, p = 0,000$). Iz parnih primerjav na podlagi metode Hodges-Lehman je razvidno, da dijaki, ki obiskujejo gimnazije in strokovne gimnazije ($N = 233, Me = 5,50, Q = 4,83, Q_i = 6,00$), pripisujejo večji pomen družbeno razvojnemu delu kot dijaki, ki obiskujejo poklicne srednje šole ($N = 93, Me = 5,00, Q = 4,07, Q_i = 5,83; p = 0,000; r = 0,21$), in dijaki, ki obiskujejo strokovno-tehnične šole ($N = 259, Me = 5,17, Q = 4,67, Q_i = 5,83; p = 0,002; r = 0,15$). V obeh primerjavah je velikost učinka majhna.

Razlike med dijaki glede na poklicne izbire. Med osmimi skupinami dijakov, z različnimi poklicnimi izbirami, smo z Levenovim testom preverili homogenost varianc na lestvicah, ki odražajo stališča do dela. Ugotovili smo, da so variance pri vseh lestvicah nehomogene – *ugodne okoliščine zaposlitve* ($F_{(7,527)} = 2,398, p = 0,021$), *razvojno delo* ($F_{(7,527)} = 2,13, p = 0,039$), *pridobitev SES* ($F_{(7,527)} = 3,75, p = 0,001$), *samouresničevanje pri delu* ($F_{(7,527)} = 2,93, p = 0,005$).

Iz Kruskal-Wallisovega testa so razvidne razlike med dijaki glede na različne poklicne izbire na lestvicah *ugodne okoliščine zaposlitve* ($\chi^2_{(7)} = 31,53, p = 0,000$), *pridobitev SES* ($\chi^2_{(7)} = 31,33, p = 0,000$) in *samouresničevanje pri delu* ($\chi^2_{(7)} = 14,37, p = 0,045$). Na lestvici *družbeno razvojno delo* učinek glede na Kruskal-Wallisov test ni statistično pomemben ($p > 0,05$). Za vse pare na posamezni lestvici smo izvedli tudi parne primerjave po metodi Hodges-Lehman.

Iz parnih primerjav je razvidno, da dijaki, ki so si izbrali poklice na področju naravoslovja ($N = 46$, $Me = 3,71$, $Q_1 = 3,00$, $Q_3 = 4,55$), pripisujejo manjši pomen *ugodnim okoliščinam zaposlitve* kot dijaki, ki želijo delati na področju tehnike in inženirstva ($N = 121$, $Me = 4,40$, $Q_1 = 3,60$, $Q_3 = 5,38$; $p = 0,034$; $r = 0,27$), vodenja, uprave in zaščite ($N = 78$, $Me = 4,40$, $Q_1 = 3,60$, $Q_3 = 5,40$; $p = 0,024$; $r = 0,30$) ter vzgoje, izobraževanja in sociale ($N = 76$, $Me = 4,60$, $Q_1 = 3,20$, $Q_3 = 5,80$; $p = 0,028$; $r = 0,30$). Prav tako dijaki, ki so si izbrali poklice na področju družboslovja, humanistike in umetnosti ($N = 42$, $Me = 3,43$, $Q_1 = 2,80$, $Q_3 = 4,40$), pripisujejo manjši pomen *ugodnim okoliščinam zaposlitve* kot dijaki, ki želijo delati na področju tehnike in inženirstva ($p = 0,001$; $r = 0,32$), storitev in obrti ($N = 88$, $Me = 4,40$, $Q_1 = 3,80$, $Q_3 = 5,20$; $p = 0,013$; $r = 0,31$), vodenja, uprave in zaščite ($p = 0,003$; $r = 0,35$) ter vzgoje, izobraževanja in sociale ($p = 0,004$; $r = 0,35$). V vseh primerjavah je velikost učinka srednje velika.

Iz parnih primerjav na lestvici *samouresničevanje pri delu* je razvidno, da dijaki, ki želijo delati na področju tehnike in inženirstva ($N = 121$, $Me = 5,33$, $Q_1 = 4,33$, $Q_3 = 6,00$), pripisujejo večji pomen samouresničevanju pri delu kot dijaki, ki želijo delati na področju vodenja, uprave in zaščite ($N = 78$, $Me = 4,67$, $Q_1 = 3,33$, $Q_3 = 5,33$). Vendar je razlika majhna in na meji statistične pomembnosti ($p = 0,055$; $r = 0,22$). Iz parnih primerjav na lestvici *pridobitev SES* je razvidno, da dijaki, ki želijo delati na področju družboslovja, humanistike in umetnosti ($N = 42$, $Me = 4,14$, $Q_1 = 3,14$, $Q_3 = 5,22$), pripisujejo manjši pomen pridobitvi SES kot dijaki, ki želijo delati na področju storitev in obrti ($N = 88$, $Me = 4,90$, $Q_1 = 4,29$, $Q_3 = 5,86$; $p = 0,012$; $r = 0,31$), tehnike in inženirstva ($N = 121$, $Me = 5,14$, $Q_1 = 4,57$, $Q_3 = 5,79$; $p = 0,000$; $r = 0,34$) in vodenja, uprave in zaščite ($N = 78$, $Me = 5,29$, $Q_1 = 4,77$, $Q_3 = 5,86$; $p = 0,000$; $r = 0,44$). V vseh primerjavah je velikost učinka srednje velika.

Razlike med študenti glede na smer študija. Na lestvicah, ki odražajo stališča do dela, smo z Levenovim testom preverili homogenost varianc med štirimi skupinami študentov različnih smeri študija. Variances skupin so pri vseh lestvicah homogene – *ugodne okoliščine zaposlitve* ($F_{(3,439)} = 0,49$, $p = 0,690$), *družbeno razvojno delo* ($F_{(3,439)} = 0,22$, $p = 0,880$), *pridobitev SES* ($F_{(3,439)} = 0,97$, $p = 0,406$) in *neodvisnost pri delu* ($F_{(3,439)} = 2,28$, $p = 0,079$). Na podlagi analize variance se na nobeni izmed lestvic niso pokazali statistično pomembni učinki med študenti, ki so vpisani na programe naravoslovnih, družboslovnih, humanističnih in tehničnih smeri ($p > 0,05$).

Razlike med študenti glede na poklicne izbire. Na lestvicah, ki odražajo stališča do dela, smo z Levenovim testom preverili homogenost varianc med osmimi skupinami študentov z različnimi poklicnimi izbirami.

Variance skupin so pri vseh lestvicah homogene – *ugodne okoliščine zaposlitve* ($F_{(7,427)} = 0,94, p = 0,475$), *družbeno razvojno delo* ($F_{(7,427)} = 0,63, p = 0,729$), *pridobitev SES* ($F_{(7,427)} = 0,48, p = 0,851$) in *neodvisnost pri delu* ($F_{(7,427)} = 1,64, p = 0,123$). Na podlagi analize variance se na nobeni izmed lestvic niso pokazale statistično pomembne razlike med študenti z različnimi poklicnimi izbirami ($p > 0,05$).

Zaznavanje kriterijev zaposlovanja

Struktura zaznav kriterijev zaposlovanja. Dijake in študente smo spraševali o zaznanih *kriterijih zaposlovanja*. Udeleženci so na petstopenski lestvici ocenjevali navedene dejavnike, glede na to, v kolikšni meri menijo, da jih delodajalci upoštevajo pri zaposlovanju (od 1 – *sploh ne upoštevajo*, do 5 – *zelo upoštevajo*).

Pri *dijakih* se je na podlagi analize glavnih komponent kot ustrezno pokazalo združevanje posameznih dejavnikov v dve pravokotni komponenti, ki skupaj pojasnita 40,6 % variance.

- Komponenta *osebne značilnosti kandidata*, ki pojasni 22,8 % variance, zajema komunikacijske spretnosti, kot so prijaznost, prijetnost, komunikativnost; posameznikove lastnosti, kot so sposobnost, iznajdljivost, učljivost, motiviranost; talent in angažiranost oziroma vztrajnost iskalca zaposlitve (4 postavke; $b^2 = [0,631; 0,729]$; $\alpha_1 = 0,654$).
- Komponenta *formalne informacije o kandidatu*, ki pojasni 17,8 % variance, zajema priporočila (prejšnjih delodajalcev/učiteljev na šoli/fakulteti), pripravljenost na dodatno izobraževanje, ustrezno formalno izobrazbo, ocene v šoli/na študiju in delovne izkušnje (5 postavk; $b^2 = [0,424; 0,660]$; $\alpha_2 = 0,552$).

Pri *študentih* se je na podlagi analize glavnih komponent kot ustrezno pokazalo združevanje posameznih dejavnikov v eno komponento, *značilnosti kandidata*, ki pojasni 34 % variance. Komponenta zajema komunikacijske spretnosti, kot so prijaznost, prijetnost, komunikativnost; posameznikove lastnosti, kot so sposobnost, iznajdljivost, učljivost, motiviranost; talent in angažiranost oziroma vztrajnost iskalca zaposlitve; priporočila (prejšnjih delodajalcev/učiteljev na šoli/fakulteti); pripravljenost na dodatno izobraževanje; ustrezno formalno izobrazbo, veze in poznavstva (tudi pomoč staršev); ocene v šoli/na študiju in delovne izkušnje (9 postavk; $b^2 = [0,229; 0,757]$; $\alpha = 0,78$).

Lestvice kriterijev zaposlovanja izražajo družbeni vidik socialnih zaznav in zajemajo problemsko področje vrednosti in pozicije znanja, ki je zajeto v zaznavanju kriterijev zaposlovanja.

Razlike med dijaki glede na program izobraževanja. Med tremi skupinami dijakov, ki obiskujejo različne programe izobraževanja (poklicno, strokovno-tehnično srednjo šolo ali gimnazijo), smo na lestvicah, ki odražajo stališča do dela, z Levenovim testom preverili homogenost varianc. Variance treh skupin dijakov so na lestvici *osebne značilnosti kandidata* ($F_{(2,588)} = 0,24, p = 0,789$) homogene, na lestvici *formalne informacije o kandidatu* ($F_{(2,588)} = 7,88, p = 0,000$) pa nehomogene.

Razlike med dijaki, ki obiskujejo različne šole, so razvidne na obeh lestvicah, ki odražata oceno zaznane pomembnosti dejavnikov pri zaposlovanju s strani delodajalca. Iz rezultatov analize variance so razvidne razlike na lestvici *osebne značilnosti kandidata* ($F_{(2,587)} = 5,44, p = 0,005, \eta^2 = 0,018$), pri čemer je učinek majhen. Iz post hoc testa (Bonferroni) je razvidno, da dijaki, ki obiskujejo gimnazije in strokovne gimnazije ($N = 233, M = 3,90, SD = 0,70$), pripisujejo nižji pomen osebnim značilnostim kandidata kot dijaki, ki obiskujejo strokovno-tehnične šole ($N = 264, M = 4,09, SD = 0,67; p = 0,004$).

Iz Kruskal-Wallisovega testa pa so razvidne razlike na lestvici *formalne informacije o kandidatu* ($\chi^2_{(2)} = 16,12, p = 0,000$). Iz parnih primerjav na podlagi metode Hodges-Lehman je razvidno, da dijaki, ki obiskujejo poklicne srednje šole ($N = 94, Me = 3,80, Q_1 = 3,32, Q_3 = 4,20$), pripisujejo nižji pomen formalnim informacijam o kandidatu kot dijaki, ki obiskujejo gimnazije in strokovne gimnazije ($N = 233, Me = 4,00, Q_1 = 3,80, Q_3 = 4,40; p = 0,000; r = 0,21$), in dijaki, ki obiskujejo strokovno-tehnične šole ($N = 264, Me = 4,00, Q_1 = 3,72, Q_3 = 4,40; p = 0,001; r = 0,18$). V obeh primerjavah je velikost učinka majhna.

Razlike med dijaki, glede na poklicne izbire. Med osmimi skupinami dijakov, z različnimi poklicnimi izbirami, smo z Levenovim testom preverili homogenost varianc na lestvicah, ki odražajo zaznave kriterijev zaposljivosti, ter ugotovili, da so variance na obeh lestvicah nehomogene – *osebne značilnosti kandidata* ($F_{(7,581)} = 2,17, p = 0,036$) in *formalne informacije o kandidatu* ($F_{(7,581)} = 4,95, p = 0,000$).

Pri oceni kriterijev zaposlovanja so na lestvici *formalne informacije o kandidatu* iz Kruskal-Wallisovega testa razvidne razlike med dijaki z različnimi poklicnimi izbirami ($\chi^2_{(7)} = 15,69, p = 0,028$). Iz parnih primerjav na podlagi metode Hodges-Lehman je razvidno, da dijaki, ki želijo delati na področju storitev in obrti ($N = 89, Me = 4,00, Q_1 = 3,40, Q_3 = 4,20$), formalne značilnosti kandidata ocenjujejo kot manj pomembne pri izbiri kandidata s strani delodajalca kot dijaki, ki želijo delati na področju vodenja, uprave in zaščite ($N = 79, Me = 4,20, Q_1 = 3,86, Q_3 = 4,40; p = 0,021; r = 0,26$), pri čemer pa je velikost učinka majhna. Na lestvici *osebne značil-*

nosti kandidata za zaposlitev učinek glede na Kruskal-Wallisov test ni statistično pomemben ($p > 0,05$).

Razlike med študenti glede na smer študija. Na lestvici, ki odraža zaznave kriterijev zaposljivosti, smo z Levenovim testom preverili homogenost varianc med štirimi skupinami študentov različnih smeri študija. Variance skupin so na lestvici *značilnosti kandidata* homogene ($F_{(3,414)} = 0,05, p = 0,987$). Vendar analiza variance ni pokazala statistično pomembnih učinkov med študenti, ki so vpisani na programe naravoslovnih, družboslovnih, humanističnih in tehničnih smeri ($p > 0,05$).

Razlike med študenti glede na poklicne izbire. Na lestvici, ki odraža zaznave kriterijev zaposljivosti, smo z Levenovim testom preverili homogenost varianc med osmimi skupinami študentov z različnimi poklicnimi izbirami. Variance skupin so na lestvici *značilnosti kandidata* homogene ($F_{(7,414)} = 0,84, p = 0,557$). Vendar analiza variance ni pokazala statistično pomembne razlike med študenti z različnimi poklicnimi izbirami ($p > 0,05$).

Zaznavanje zaposljivosti oseb z različno smerjo izobrazbe

Dijake in študente smo spraševali o zaznavanju prioritete pri zaposlovanju glede na smer izobrazbe. Udeleženci so razvrščali področja izobrazbe s pripisovanjem vrednosti od 1 do 4, glede na to, kako lahko oziroma težko se jim zdi dobiti zaposlitev s to vrsto izobrazbe (1 – *najlažje se je zaposliti*, 4 – *najtežje se je zaposliti*). Ocenjevali so področja izobrazbe iz a) naravoslovja, b) družboslovja, c) humanistike in d) tehnike in/ali tehnologije. Vprašanje zajema problemsko področje vrednotenja in pozicije znanja, ki je zajeto v zaznavanju poklicne izobrazbe, odraža pa družbeni vidik zaznav.

Dijaki in študenti so v enakem vrstnem redu ocenili področja izobrazbe glede na zaposljivost, in sicer v zaporedju od 1 (tehnika in/ali tehnologija), preko 2 (naravoslovje) in 3 (družboslovje) do 4 (humanistika). Izobrazba iz tehnike in/ali tehnologije predstavlja po mnenju dijakov/študentov *najlažje zaposljivo področje*, izobrazba iz humanistike pa *najtežje zaposljivo področje*.

Pri pregledu ocen na posameznih področjih izobrazbe je iz Mann-Whitneyjevega U-testa razvidno, da se dijaki in študenti razlikujejo v oceni posameznega področja izobrazbe. Dijaki so v primerjavi s študenti kot težje zaposljivi ocenjevali področji *tehnike in/ali tehnologije* (dijaki: $N = 535, Me = 1,00, Q_1 = 1,00, Q_3 = 2,00$; študenti: $N = 443, Me = 1,00, Q_1 = 1,00, Q_3 = 1,00$; $U = 113355, Z = -7,28, p = 0,000, r = 0,22$) in *naravoslovja* (dijaki: $N = 535, Me = 2,00, Q_1 = 2,00, Q_3 = 3,00$; študenti: $N = 446, Me = 2,00, Q_1 = 2,00, Q_3 = 2,00$; $U = 129202, Z = -3,04, p = 0,002, r = 0,09$).

Študenti pa so v primerjavi z dijaki kot težje zaposljivi ocenjevali področji *družboslovja* (dijaki: $N = 535$, $Me = 3,00$, $Q_1 = 2,00$, $Q_3 = 4,00$; študenti: $N = 446$, $Me = 3,00$, $Q_1 = 3,00$, $Q_3 = 3,00$; $U = 155156$, $Z = 2,47$, $p = 0,014$, $r = -0,07$) in *humanistike* (dijaki: $N = 535$, $Me = 3,00$, $Q_1 = 3,00$, $Q_3 = 4,00$; študenti: $N = 445$, $Me = 4,00$, $Q_1 = 3,00$, $Q_3 = 3,00$; $U = 186342$, $Z = 9,71$, $p = 0,000$, $r = -0,30$).

Razlike med skupinama so, glede na mero velikosti učinka, pri oceni izobrazbe s področja naravoslovja in družboslovja zanesljivo majhne, pri oceni tehnike in/ali tehnologije nizke, pri oceni izobrazbe iz humanistike pa srednje velike.

Razlike med dijaki glede na program izobraževanja. Dijaki iz treh različnih vrst srednješolskih programov so v enakem vrstnem redu ocenili področja izobrazbe glede na težavnost zaposljivosti. In sicer v zaporedju od izobrazbe iz tehnike in/ali tehnologije, naravoslovja, družboslovja do humanistike; izobrazba iz tehnike in/ali tehnologije po mnenju udeležencev predstavlja najlažje zaposljivo področje, izobrazba iz humanistike pa najtežje zaposljivo področje.

Pri pregledu ocen na posameznih področjih izobrazbe pa je iz Kruskal-Wallisovega testa razvidno, da se dijaki, ki obiskujejo različne šole, razlikujejo v oceni zaposljivosti *naravoslovja* ($\chi^2_{(2)} = 21,71$, $p = 0,000$), *humanistike* ($\chi^2_{(2)} = 30,74$, $p = 0,000$), *družboslovja* ($\chi^2_{(2)} = 8,30$, $p = 0,016$) in *tehnike in/ali tehnologije* ($\chi^2_{(2)} = 8,98$, $p = 0,011$). Za vse pare na posamezni lestvici smo izvedli tudi parne primerjave po metodi Hodges-Lehman.

Iz parnih primerjav je razvidno, da dijaki, ki obiskujejo gimnazije in strokovne gimnazije ($N = 224$, $Me = 2,00$, $Q_1 = 1,00$, $Q_3 = 3,00$), izobrazbo iz *naravoslovja* ocenjujejo kot lažje zaposljivo v primerjavi z dijaki, ki obiskujejo poklicne srednje šole ($N = 71$, $Me = 2,00$, $Q_1 = 2,00$, $Q_3 = 3,00$; $p = 0,002$, $r = 0,20$), in dijaki, ki obiskujejo strokovno-tehnične šole ($N = 240$, $Me = 2,00$, $Q_1 = 2,00$, $Q_3 = 3,00$; $p = 0,002$, $r = 0,20$).

Prav tako dijaki, ki obiskujejo gimnazije in strokovne gimnazije ($N = 224$, $Me = 4,00$, $Q_1 = 3,00$, $Q_3 = 4,00$), izobrazbo iz *humanistike* ocenjujejo kot težje zaposljivo v primerjavi z dijaki, ki obiskujejo poklicne srednje šole ($N = 71$, $Me = 3,00$, $Q_1 = 2,00$, $Q_3 = 4,00$; $p = 0,000$, $r = 0,28$), in dijaki, ki obiskujejo strokovno-tehnične šole ($N = 240$, $Me = 3,00$, $Q_1 = 2,00$, $Q_3 = 4,00$; $p = 0,000$, $r = 0,20$).

Podobno dijaki, ki obiskujejo gimnazije in strokovne gimnazije ($N = 224$, $Me = 3,00$, $Q_1 = 2,00$, $Q_3 = 4,00$), izobrazbo iz *družboslovja* ocenjujejo kot težje zaposljivo v primerjavi z dijaki, ki obiskujejo strokovno-tehnične šole ($N = 240$, $Me = 3,00$, $Q_1 = 2,00$, $Q_3 = 3,00$; $p = 0,013$, $r = 0,13$).

Dijaki, ki obiskujejo gimnazije in strokovne gimnazije ($N = 224$, $Me = 1,00$, $Q_1 = 1,00$, $Q_3 = 2,00$), pa izobrazbo iz *tehnike in/ali tehnologije* ocenjujejo kot lažje zaposljivo v primerjavi z dijaki, ki obiskujejo poklicne srednje šole ($N = 71$, $Me = 2,00$, $Q_1 = 2,00$, $Q_3 = 3,00$; $p = 0,002$, $r = 0,20$).

njujejo kot lažje zaposljivo v primerjavi z dijaki, ki obiskujejo strokovno-tehnične šole ($N = 240$, $Me = 1,00$, $Q = 1,00$, $Q_3 = 3,00$; $p = 0,028$, $r = 0,12$). V vseh primerjavah so učinki nizki.

Razlike med dijaki glede na poklicne izbire. Pri analizi ocen na posameznih področjih izobrazbe so iz Kruskal-Wallisovega testa razvidne razlike med dijaki z različnimi poklicnimi izbirami, in sicer v oceni zaposljivosti izobrazbe iz *naravoslovja* ($\chi^2_{(5)} = 29,00$, $p = 0,000$), *humanistike* ($\chi^2_{(5)} = 26,36$, $p = 0,000$) in *tehnike in/ali tehnologije* ($\chi^2_{(5)} = 28,01$, $p = 0,000$). Za vse pare na posamezni lestvici smo izvedli tudi parne primerjave po metodi Hodges-Lehman.

Iz parnih primerjav je razvidno, da pri ocenjevanju zaposljivosti izobrazbe iz *naravoslovja* dijaki, ki želijo delati na področju tehnike in inženirstva ($N = 115$, $Me = 3,00$, $Q = 2,00$, $Q_3 = 3,00$), naravoslovje ocenjujejo kot težje zaposljivo v primerjavi z dijaki, ki želijo delati v vzgoji, izobraževanju in sociali ($N = 75$, $Me = 2,00$, $Q = 1,00$, $Q_3 = 3,00$; $p = 0,038$; $r = 0,23$), zdravstvu ($N = 28$, $Me = 1,34$, $Q = 1,00$, $Q_3 = 2,00$; $p = 0,001$; $r = 0,35$), in dijaki, ki glede poklicnih izbir še niso opredeljeni ($N = 53$, $Me = 2,00$, $Q = 1,00$, $Q_3 = 2,00$; $p = 0,015$; $r = 0,27$). Dijaki, ki želijo delati v zdravstvu, pa naravoslovje ocenjujejo kot lažje zaposljivo v primerjavi z dijaki, ki želijo delati na področju storitev in obrti ($N = 69$, $Me = 2,84$, $Q = 2,00$, $Q_3 = 3,00$; $p = 0,020$; $r = 0,44$). V parni primerjavi dijakov, ki želijo poklic na področju tehnike in inženirstva, in dijakov, ki želijo delati na področju vzgoje, izobraževanja in socialc, je razlika majhna, v ostalih primerjavah pa srednje velika.

Pri oceni zaposljivosti izobrazbe iz *humanistike* je razvidno, da dijaki, ki še niso opredeljeni glede poklicnih izbir ($N = 53$, $Me = 4,00$, $Q = 3,00$, $Q_3 = 4,00$), humanistiko ocenjujejo kot težje zaposljivo v primerjavi z dijaki, ki želijo delati na področju storitev in obrti ($N = 69$, $Me = 3,00$, $Q = 2,00$, $Q_3 = 4,00$; $p = 0,002$; $r = 0,36$) in v naravoslovju ($N = 41$, $Me = 3,00$, $Q = 2,00$, $Q_3 = 3,00$; $p = 0,001$; $r = 0,42$). V obeh primerjavah je velikost učinka srednje velika.

Pri ocenjevanju zaposljivosti izobrazbe iz *tehnike in/ali tehnologije* je razvidno, da dijaki, ki želijo poklice v vzgoji, izobraževanju in sociali ($N = 75$, $Me = 2,00$, $Q = 1,00$, $Q_3 = 4,00$), tehniko in tehnologijo ocenjujejo kot težje zaposljivo v primerjavi z dijaki, ki želijo delati v tehniki in tehnologiji ($N = 115$, $Me = 1,00$, $Q = 1,00$, $Q_3 = 1,00$; $p = 0,002$; $r = 0,29$), družboslovju, humanistiki in umetnosti ($N = 42$, $Me = 1,00$, $Q = 1,00$, $Q_3 = 1,00$; $p = 0,003$; $r = 0,36$), in dijaki, ki glede poklicnih ciljev še niso opredeljeni ($N = 53$, $Me = 1,00$, $Q = 1,00$, $Q_3 = 2,00$; $p = 0,023$; $r = 0,30$). V vseh primerjavah je velikost učinka srednje velika. V oceni zaposljivosti izobrazbe

iz družboslovja ni bilo razvidnih statistično pomembnih razlik med dijaki z različnimi poklicnimi izbirami ($p > 0,05$).

Razlike med študenti glede na smer študija. Študenti štirih različnih študijskih smeri v enakem vrstnem redu ocenjujejo področja izobrazbe glede na zaposljivost v zaporedju od izobrazbe iz tehnike in/ali tehnologije, naravoslovja, družboslovja in humanistike; izobrazba iz tehnike in/ali tehnologije predstavlja po mnenju udeležencev najlažje zaposljivo področje, izobrazba iz humanistike pa najtežje zaposljivo področje.

Pri pregledu ocen na posameznih področjih izobrazbe so iz Kruskal-Wallisovega testa razvidne razlike med študenti različnih študijskih smeri v oceni zaposljivosti izobrazbe iz *naravoslovja* ($\chi^2_{(3)} = 8,23, p = 0,042$) in *humanistike* ($\chi^2_{(3)} = 9,75, p = 0,021$). V oceni zaposljivosti izobrazbe iz *družboslovja* in izobrazbe iz *tehnike in/ali tehnologije* ni bilo razvidnih statistično pomembnih razlik med študenti različnih študijskih smeri ($p > 0,05$). Za vse pare skupin študentov z različnimi poklicnimi izbirami smo za ocene zaposljivosti naravoslovja in humanistike izvedli tudi parne primerjave po metodi Hodges-Lehman.

Na podlagi Kruskal-Wallisovega testa so se sicer pokazale razlike v ocenjevanju zaposljivosti izobrazbe s področja *naravoslovja*, vendar je iz parnih primerjav razvidno, da študenti naravoslovnih smeri ($N = 154, Me = 2,00, Q = 2,00, Q_3 = 2,00$) izobrazbo iz *naravoslovja* sicer ocenjujejo kot lažje zaposljivo v primerjavi s študenti družboslovnih smeri ($N = 178, Me = 2,00, Q = 2,00, Q_3 = 3,00$), pri čemer pa je razlika na meji statistične pomembnosti ($p = 0,077$), velikost učinka pa majhna ($r = 0,14$).

V oceni zaposljivosti izobrazbe iz *humanistike* pa je razvidno, da študenti tehničnih smeri ($N = 71, Me = 4,00, Q = 3,00, Q_3 = 4,00$) izobrazbo iz humanistike ocenjujejo kot lažje zaposljivo v primerjavi s študenti naravoslovja ($N = 154, Me = 4,00, Q = 4,00, Q_3 = 4,00; n = 0,19$), velikost učinka pa je majhna.

Razlike med študenti glede na poklicne izbire. Pri pregledu ocen na posameznih področjih izobrazbe so iz Kruskal-Wallisovega testa razvidne razlike med študenti z različnimi poklicnimi cilji v oceni zaposljivosti *humanistike* ($\chi^2_{(7)} = 19,05, p = 0,008$). V oceni zaposljivosti izobrazbe iz *naravoslovja*, *družboslovja* in *tehnike in/ali tehnologije* ni bilo razvidnih statistično pomembnih učinkov med študenti z različnimi poklicnimi usmeritvami ($p > 0,05$). Za vse pare skupin študentov z različnimi poklicnimi izbirami smo za ocene zaposljivosti humanistike izvedli tudi parne primerjave po metodi Hodges-Lehman.

Iz parnih primerjav je razvidno, da pri ocenjevanju zaposljivosti izobrazbe iz *humanistike*, študenti, ki so si izbrali poklice na področju naravoslovja ($N = 70, Me = 4,00, Q = 4,00, Q_3 = 4,00$), izobrazbo iz humani-

stike ocenjujejo kot težje zaposljivo v primerjavi s študenti, ki so si izbrali poklice na področju storitev in obrti ($N = 14$, $Me = 3,00$, $Q = 2,35$, $Q_3 = 4,00$; $p = 0,034$; $r = 0,35$) in ter zdravstva ($N = 74$, $Me = 3,00$, $Q = 4,00$, $Q_3 = 2,00$; $p = 0,034$; $r = 0,26$). V prvi primerjavi je velikost učinka srednje velika, v drugi pa majhna.

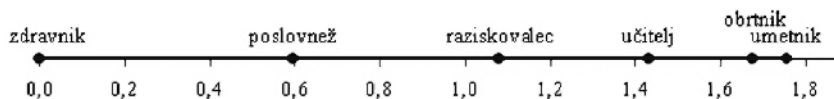
Družbeni ugled poklicev

Dijake in študente smo spraševali po zaznavanju *ugleda različnih poklicev v družbi*. V ta namen smo uporabili tehniko parnih primerjav. Izbrali smo naslednje poklice: zdravnik, učitelj, raziskovalec, umetnik, poslovnež, obrtnik. Vsak poklic smo predstavili v paru z vsemi drugimi poklici. Udeleženci so v parih primerjali poklice glede na to, kateri v paru je, po njihovem mnenju, bolj cenjen v družbi.

Zaznavanje družbenega ugleda poklicev pri dijakih. Na vzorcu dijakov smo najprej preverili notranjo konsistentnost ocenjevalcev, pri čemer je maksimalno število cirkularnih triad znašalo 8. Zaradi nekonsistentnosti smo izločili 52 dijakov (kjer je $p > 0,05$) izmed 425. Nato smo izračunali skladnost ocenjevalcev. Na podlagi dobljenih rezultatov lahko zaključimo, da so bili dijaki skladni v svojih izbirah ($u = 324,91$; $\chi^2_{(15)} = 2813,79$; $p = 0,000$).

Lestvične vrednosti smo tako pri dijakih kot pri študentih izračunali po V. aproksimaciji zakona primerjalnih sodb, ki predpostavlja, da so diskriminalne disperzije vseh dražljajev enake in da ni korelacije med trenutnimi odgovori pri različnih dražljajih (Podlesek in Brenk, 2004).

Na R-kontinuumu (glej Sliko 2) se po oceni dijakov tako nahajajo poklici od najbolj cenjenega proti najmanj cenjenemu: zdravnik ($R = 0$), poslovnež ($R = 0,60$), raziskovalec ($R = 1,08$), učitelj ($R = 1,42$), obrtnik ($R = 1,68$) in umetnik ($R = 1,75$).

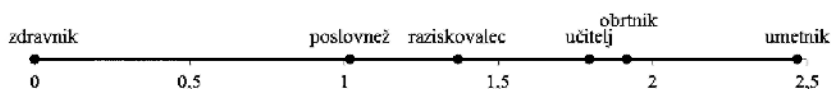
Slika 2: Lestvične vrednosti ocen ugleda poklicev (dijaki skupaj).

Preverili smo tudi, ali razdalje med dražljaji zadovoljivo opisuje enodimenzionalna lestvica ali ne (notranja konsistentnost lestvice), na podlagi Mostellerjevega postopka (Podlesek in Brenk, 2004). Razvidno je, da razdalje med dražljaji zadovoljivo opisuje enodimenzionalna lestvica – rezultat χ^2 testa ni statistično pomemben ($\chi^2_{(10)} = 0,07$; $p = 1,000$). Navedeno pomeni, da je v našem primeru uporaba V. aproksimacije zakona pri-

merjalnih sodb ustrezna. Dobili smo psihološko lestvico, ki je zadovoljivo skladna z dejanskimi razdaljami med diskriminalnimi disperzijami, ki jih odražajo deleži izbire dražljajev v parih. Vrstni red poklicev je bil enak tudi pri analizah glede na različne smeri srednjih šol.

Zaznavanje družbenega ugleda poklicev pri študentih. Na vzorcu študentov smo zaradi nekonsistentnosti izločili 21 študentov (kjer je $p > 0,05$) izmed 610. Nato smo izračunali skladnost ocenjevalcev. Na podlagi dobljenih rezultatov lahko zaključimo, da so bili študenti skladni v svojih izbirah ($\mu = 324,91$; $\chi^2_{(15)} = 2813,79$; $p = 0,000$).

Na R-kontinuumu (glej Sliko 3) se tako v istem zaporedju kot pri dijakih nahajajo poklici od najbolj cenjenega proti najmanj cenjenemu: zdravnik ($R = 0$), poslovnež ($R = 1,02$), raziskovalec ($R = 1,37$), učitelj ($R = 1,80$), obrtnik ($R = 1,92$) in umetnik ($R = 2,47$).

Slika 3: Lestvične vrednosti ocen ugleda poklicev (študenti skupaj).

Kot pri dijakih smo za preverjanje notranje konsistentnosti dobljene lestvice uporabili Mostellerjev postopek (Podlessek in Brenk, 2004). Rezultat χ^2 testa ni statistično pomemben ($\chi^2_{(10)} = 0,06$; $p = 1,000$). Navedeno pomeni, da je v našem primeru uporaba V. aproksimacije zakona primerjalnih sodb ustrezna. Dobili smo psihološko lestvico, ki je zadovoljivo skladna z dejanskimi razdaljami med diskriminalnimi disperzijami, ki jih odražajo deleži izbire dražljajev v parih. Vrstni red poklicev je bil enak tudi pri analizah ne glede na smeri študija (naravoslovje in tehnika ter humanistika in družboslovje).

Razprava

Pri preučevanju socialnega zaznavanja uporabnosti in vrednosti znanja na področju poklica smo najprej preverili, kakšna je struktura stališč, socialnih zaznav in vedenj, povezanih s poklicem, med dijaki in študenti. Za vse merjene lestvice smo naredili analizo glavnih komponent posameznih lestvic posebej za vzorec dijakov in vzorec študentov. Podobno, kot so nakazale druge raziskave, ki govorijo o razvojnih spremembah v strukturi dojemanja poklica (npr. Santilli in Furth, 1987), smo ugotovili, da se v merjenih konstruktih – stališčih do dela in zaznavah kriterijev zaposlovanja – pojavljajo razlike v strukturi. Na podlagi tega lahko sklepamo, da se osebni odnos do poklica strukturno razvija med mladostništvom in prehodom v odraslost. Srednji mladostniki (v pričujoči študi-

ji dijaki) si oblikujejo predstave o poklicu, ki po Suprovi teoriji (v: Rullo, Eliason in Patrick, 2008) sodijo v obdobje kristalizacije, pri čemer prihaja do ozaveščanja zahtev poklicev in osebnih značilnosti (npr. interesi, sposobnosti) ter postavljanja lastnih poklicnih ciljev. V obdobju prehoda v odraslost so poklicne predstave mladih (v pričujoči študiji študentov) sprva v obdobju specifikacije, nanašajo se na bolj specifične izbire poklica in pridobivanje ustreznih izkušenj ter znanj z vključevanjem v dejavnosti, ki jim bodo omogočile izvajanje določenega poklica (npr. študij). Kasneje, ko mladi na prehodu poklicno izobraževanje že zaključujejo in pridobivajo prve delovne izkušnje, so glede opredelitve lastne poklicne samopodobe v obdobju implementacije. Ugotovitve pričujoče študije nakazujejo skladnost s Suprovo opredelitvijo razvoja poklicnega odločanja. Tako na razvoj poklicne samopodobe nakazujejo predvsem strukturne razlike med dijaki in študenti, v smeri od splošnejših stališč do dela, ki v posameznih komponentah združujejo več različnih dejavnikov, do bolj jasno tematsko fokusiranih na specifične dejavnike dela v poklicu. Vendar pa pri interpretaciji rezultatov ne moremo zanemariti vloge osipa, ki se zgodi na prehodu med srednješolskim izobraževanjem in študijem ter lahko povzroči razlike v merjenih konstruktih.

Dijake in študente smo povprašali, katerim dejavnikom pri delu pripišejo večji pomen pri izbiri poklica. Ta stališča do dela so bila med dijaki malec drugače strukturirana kot pri študentih, kljub podobnosti z identificiranimi skupinami dejavnikov v drugih raziskavah (npr. Wray-Lake et al., 2011). Dve od štirih komponent dejavnikov poklicne izbire sta v obeh vzorcih enaki, dve sta vsebinsko podobni, vendar strukturno nekoliko različni. Ena od njih se nanaša na samostojnost oz. neodvisnost pri delu, prva se je odrazila med dijaki, druga med študenti. Pri dijakih se v komponento *samostojnost pri delu* povezujejo postavke, ki se nanašajo na možnosti samouresničevanja ob delu, izpopolnjevanja znanja in na osebno kreativnost. Pri študentih pa se komponenta *neodvisnost pri delu* v večjem delu nanaša na pogoje dela glede osebnega nadzora dela, organizacije časa in dejavnosti, možnosti odločanja itd. Razlika je torej v individualni nasproti socialni, medosebni perspektivi zaznavanja dela, z vidika samostojnosti nasproti neodvisnosti. Druga vsebinsko podobna, a strukturno različna komponenta se nanaša na razvojno delo. Pri dijakih so se v komponenti *razvojno delo* združile postavke, ki se nanašajo tako na osebni kot družbeni razvoj, ki izhaja iz dela (osebno: razviti talent, uresničiti ideje, samostojno odločati, delo polno izzivov; družbeno: prispevati k družbenemu napredku, k boljšemu življenju ljudi). Pri študentih pa so se v komponenti *družbeno razvojno delo* združile postavke, ki poudarjajo družbeni prispevek, ki izhaja iz dela. Druge postavke, ki so v tej komponenti pri

dijakih, so pri študentih večinoma v komponenti *neodvisnost*. Te razlike med obema starostno različnima vzorcema lahko pojasnimo kot razvojne razlike v razumevanju dela in poklica, ki se s psihosocialnim razvojem in izkušnjami dela izpopolnjuje in diferencira.

Dijaki in študenti pa so podobno zaznavali zunanje, formalne ali družbene aspekte dela, združene v dveh strukturno enakih komponentah pri obeh vzorcih: *ugodnosti dela* in *pridobitev SES*. Oboje dijaki v primerjavi s študenti ocenjujejo kot bolj pomembno pri izbiri poklica, pri čemer so razlike srednje velike. To razliko lahko pojasnimo z razvojem sociokognitivnih spoznanj, ki napredujejo od razumevanja zunanjih, poudarjenih, razvidnih atributov do zaznavanja in razumevanja implicitnih, psihičnih in odnosnih atributov socialnih pojavov (glej Zupančič, 2004b) – trend, ki sta ga v svoji raziskavi o predstavah pojma dela zaznala tudi že Santilli in Furth (1987). Glede na to lahko sklepamo, da so zaznave študentov odraz razvitejših socialnih spoznanj o delu in poklicu, ki se povezujejo tudi z večjo izobraženostjo in glede na raziskave Levine in C. A. Hoffner (2006) tudi z več izkušnjami z delom, ki jih morebiti pridobivajo študenti. Tako so jim v splošnem manj pomembni zunanji, formalni atributi dela kot notranji, psihološki in medosebni atributi zaposlitve. Prav tako se glede na smeri študija in poklicno usmerjenost študenti ne razlikujejo med seboj.

Pri dijakih se v oceni pomembnosti dejavnikov zaposlitve v poklicu pojavljajo majhne razlike glede na program izobraževanja. Dijaki strokovno-tehničnih šol so bolj naklonjeni ugodnostim zaposlitve in pridobivanju SES kot dijaki v drugih srednjih šolah. Gimnazijci pa so bolj naklonjeni razvojnemu delu kot dijaki poklicno bolj profiliranih srednjih šol. Srednje velike razlike so razvidne v ocenah pomembnosti dejavnikov glede na poklicne izbire dijakov. Dijaki, ki izbirajo poklice na področju naravoslovja, in dijaki, ki izbirajo poklice na področju družboslovja, humanistike in umetnosti, pripisujejo manjši pomen dodatnim ugodnostim pri delu, tj. nenapornosti dela, količini prostega časa, možnosti dela v bližini doma in možnosti dokončanja vsega dela v službi, slednji pa tudi manj poudarjajo pomen pridobitve SES z zaposlitvijo, ki se kaže kot finančna neodvisnost, dober zaslužek, zagotovitev varne starosti, možnost napredovanja v službi, pridobitev spoštovanja drugih in zadovoljitev pričakovanih staršev. Oboji se torej manj osredotočajo na zunanje attribute dela. Nasprotno pa večji poudarek temu pripisujejo dijaki, ki si izbirajo poklice na področju tehnike in inženirstva, in dijaki, ki želijo delati na področju vodenja, uprave in zaščite. Te razlike v stališčih do dela kažejo, da se dijaki gimnazij in tisti, ki si izbirajo poklice, za katere je potrebna visoka izobrazba, pri poklicnem odločanju manj osredotočajo na zunanje atri-

bute dela kot dijaki, ki si bodo poklicno izobrazbo pridobili že s srednjo šolo, oz. tisti, ki si izbirajo bolj praktično usmerjene poklice (na področju tehnike, storitev in upravljanja ter vzgoje, izobraževanja in sociale). Ti rezultati so skladni z ugotovitvami ameriške raziskave o poklicnih interesih študentov (Morgan et al., 2001), ki kaže, da imajo večji interes za poklice na področju fizike in matematike tisti, ki zaznavajo možnosti pridobivanja visoke plače in statusa v izbranem poklicu kot pomembnejšo. Avtorji pojasnjujejo, da obseg zaznavanja ugodnosti, ki jih nudijo določeni poklici, za izpolnitev osebno pomembnih ciljev spodbuja izbiro teh poklicev in vztrajanje v njih.

V zaznavanju kriterijev zaposlovanja so se pokazale razlike v strukturi med dijaki in študenti. Prvi jih zaznavajo po dveh potezih – kot osebne in formalne značilnosti kandidatov, drugi jih ne diferencirajo. Tudi v teh razlikah je razvidna podobna smer razvoja kot pri zaznavanju aspektov dela. Tekom razvoja se predstave premikajo od individualno osredotočenih v smeri večjega vključevanja družbenih kriterijev – v smeri koordiniranega razumevanja povezav med osebnimi vlogami, ki se odražajo kot značilnosti zaposlenega, in družbenim delovanjem, ki je povezano z zaposlovanjem, kot sta zapisala Santilli in Furth (1987). Levine in C. A. Hoffner (2006) sta ugotovila, da pri mladostnikih, ki imajo tudi sami delovne izkušnje preko občasnih del, te pomembno prispevajo k širini znanj o delu. Tako sklepamo, da so tudi opisane različne zaznave dijakov in študentov morebiti rezultat več izkušenj z zaposlovanjem pri slednjih, na podlagi katerih spoznajo, da so pomembni le posamezni individualni in posamezni formalni kriteriji, ne pa le ena ali druga skupina značilnosti, ločeno, vendar nismo imeli dostopa do podatkov o delovnih izkušnjah, zaradi česar domneva ostaja v domeni prihodnjih raziskav. Pri dijakih se v oceni pomembnosti obeh lestvic pojavljajo majhne razlike glede na program izobraževanja in poklicne izbire. Gimnazijci zaznavajo kot pomembnejše pri zaposlovanju osebne značilnosti kandidatov, dijaki poklicnih šol pa formalne informacije. Slednje so pomembnejše dijakom, ki si izbirajo poklice na področju vodenja, upravljanja in zaščite, kot dijakom, ki si izbirajo poklice na področju storitev in obrti. Sklepamo, da so lahko opisane razlike posledica izobrazbenih zahtev, ki so povezane s preferirano poklicno usmerjenostjo dijakov. Namreč, formalne kompetence so morebiti manj oziroma bolj izrazite pri opravljanju del znotraj različnih področij. V našem primeru so manj relevantne za področja storitev in obrti v primerjavi s področji vodenja, upravljanja in zaščite. Pri študentih pa razlike v zaznavanju kriterijev zaposlovanja glede na izobrazbene spremenljivke niso razvidne. Nemara bi ta rezultat lahko pripisali enotnemu zaznavanju različnih kriterijev zaposlovanja (osebnih in formalnih) med študenti. Takšna

splošna mera kakovosti kandidata za zaposlitev namreč ne omogoča razlikovanja v pomembnosti posameznih atributov, ki so jim jo morda pripisali študenti različnih smeri študija ali tisti z različnimi izbirami poklicev.

Zaznavanje zaposljivosti različnih izobrazbenih profilov je bilo skladno med dijaki in študenti. Oboji kot najlažje zaposljive zaznavajo tehnike, nato naravoslovce, šele na tretjem mestu so družboslovci, kot najtežje zaposljivi pa so zaznani humanisti oz. ljudje z izobrazbo na navedenih področjih. Največ relativne variabilnosti glede na izobraževalne spremenljivke (večinoma srednje veliki učinki) je razvidno v oceni zaposljivosti humanistike, najmanjša variabilnost pa je razvidna pri oceni družboslovja – obe področji z nizkimi ocenami zaposljivosti. Pokazale so se tudi majhne razlike v oceni zaposljivosti med dijaki in študenti pri oceni izobrazbe s področja naravoslovja, družboslovja in tehnike in/ali tehnologije, pri oceni zaposljivosti izobrazbe s področja humanistike pa so razlike srednje velike. Vendar je vrstni red enak, ne glede na relativna odstopanja po posameznih skupinah glede na izobraževalne spremenljivke. Pri tem se pojavlja vprašanje, ali so te zaznave odraz realnega stanja ali le refleksija medijske reprezentacije večje vrednosti in iskanosti tehnično-naravoslovnih poklicev in javnega pozivanja k vpisu na naravoslovne fakultete. Nagibamo se k slednjemu, kajti naši respondenti so bili mladi dijaki in študenti, ki imajo relativno omejene izkušnje na trgu dela, predvsem znotraj poklicne usmeritve, in zato na podlagi lastnih spoznanj težje podajajo take sodbe.

V tem kontekstu pa so zanimive tudi razlike v oceni zaposljivosti glede na skupine kategorij poklicev oziroma smeri izobraževanja. Dijaki, ki želijo delati na področju tehnike in inženirstva, naravoslovje ocenjujejo kot težje zaposljivo v primerjavi z dijaki, ki glede poklicnih ciljev še niso opredeljeni, in dijaki, ki želijo delati zdravstvu. Slednji tudi naravoslovje ocenjujejo kot lažje zaposljivo v primerjavi z dijaki, ki želijo delati na področju storitev in obrti. Dijaki, ki še niso opredeljeni glede poklicnih ciljev, humanistiko ocenjujejo kot težje zaposljivo v primerjavi z dijaki, ki želijo delati na področju storitev in obrti ter v naravoslovju. Dijaki, ki želijo delati v vzgoji, izobraževanju in sociali, tehniko in tehnologijo ocenjujejo kot težje zaposljivo v primerjavi z dijaki, ki želijo delati v tehniki in tehnologiji, družboslovju, humanistiki in umetnosti, in dijaki, ki glede poklicnih ciljev še niso opredeljeni. Glede na izbrane smeri srednjih šol pa so učinki med dijaki različnih smeri majhni. Te razlike v družbenih zaznavah lahko nakazujejo, da zaznavanje (ne)zaposljivosti v poklicu v določeni meri posameznikom nudi orientacijo glede izbire (nadaljnje) lastne poklicne poti, kot so opozorili tudi Ali in sodelavci (2011). V vzorcu študentov pa se med študenti različnih študijskih smeri pojavljajo majhne razlike v zaznavanju (ne)zaposljivosti naravoslovja in humanistike, med

študenti z različnimi poklicnimi cilji pa majhne razlike v zaznavanju (ne) zaposljivosti humanistike. Te razlike navajajo na sklep, da se zaznavanje zaposljivosti določenih izobrazbenih profilov povezuje s poklicnimi interesi študentov in z boljšim poznavanjem ustreznega področja dela. Poklice s svojega področja izobrazbe namreč ocenjujejo kot težje zaposljive v primerjavi s študenti, ki se izobražujejo za poklice na drugih področjih. T.e., bolj negativne sodbe so nemara osnovane na podrobnejših informacijah o možnostih dela na lastnem poklicnem področju kot na drugih, medtem ko za druga področja študija nimajo izdelane dovolj jasne in realne podobne trga dela, zaradi česar lahko zaposlitvene možnosti precenjujejo.

Zaznavanje ugleda različnih poklicev je skladno med študenti in dijaki. Po metodi parnih primerjav so razvrščali šest poklicev tako, da so v vsakem paru izbrali bolj cenjenega. Analize odgovorov kažejo, da so jih ocenili od najmanj do najbolj cenjenega v naslednjem vrstnem redu: umetnik, obrtnik, učitelj, raziskovalec, poslovnež, zdravnik. Tako so jih razvrstili študenti naravoslovja in tehnike ter družboslovja in humanistike, pa tudi dijaki iz različnih vrst srednjih šol. Razlike v stopnji ugleda med posameznimi poklici se od skupine do skupine nekoliko razlikujejo med skupinami dijakov in študentov, vrstni red pa je enak pri vseh skupinah. Te ocene lahko razumemo kot odraz zaznane stopnje ugleda različnih poklicev v družbi. V stališčih mladostnikov je, kot smo predhodno navedli, torej razvidna pripisana osebna vrednost znanja za poklic, nasprotno pa v zaznavah družbenega vrednotenja poklicev v ospredje stopa uporabna vrednost znanja. V poklicih, kjer je glede na družbeno mnenje zaposlitev še mogoča, lahko znanje posameznikom prinaša dodaten status in je vrednoteno – deloma tudi glede na finančni položaj, ki ga omogoča, in z delovnim mestom povezanimi možnostmi ustvarjalnega ter razvojno usmerjenega delovanja.

Omejitve in odprta vprašanja

Pri interpretaciji rezultatov predstavlja, kot je omenjeno že na začetku, pomemben dejavnik, ki morebiti vpliva na razlike med dijaki in študenti, osip na prehodu iz srednjih šol na študij. Prehodnost ni popolna, zato se lahko dijaki, ki na tem prehodu zaključijo formalno izobraževanje, razlikujejo v dojemanju uporabnosti in vrednosti znanja na področju poklica od dijakov, ki šolanje nadaljujejo na naslednji stopnji – kot so v raziskavi ugotovili I. Wray-Lake in sodelavci (2011). Sicer smo posredno informacijo o izobrazbenih aspiracijah dobili preko želenih poklicev dijakov, vendar bi bilo zanimivo ugotoviti tudi, kako zaznavajo izobrazbene zahteve, ki so potrebne za doseganje teh poklicnih ciljev, ter skladnost med cilji in zahtevami.

V raziskavi smo torej opisali razlike v stališčih in zaznavah znanja za poklic glede na različne poklicne usmeritve in ravni izobrazbe, ki pa smo jih v skladu z eksploratorno naravo raziskave uspeli predvsem opisati, ne moremo pa podajati gotovih vzročnih zaključkov. V ta namen bi se bilo v prihodnjih raziskavah smiselno osredotočiti na preučevanje samih razlogov, ki privedejo do opisanih razlik. Prav tako bi bilo zanimivo s pomočjo dodatnih (kvalitativnih) pristopov iz predstav o znanju za poklic izluščiti in morebiti razložiti osebno ter družbeno komponento vrednosti znanja.

Med samo izvedbo študije pri dijakih so bile razvidne tudi težave pri razumevanju določenih vprašanj, predvsem pri razumevanju navodil rangiranja smeri izobrazbe glede na zaposljivost in obkroževanja poklicev v parih; tako smo zaradi napačnega reševanja morali izločiti določene vprašalnike. Hkrati pa vzorec študentov predstavlja priložnostni vzorec, v kate-

Zaključek

Glede na posamične analize po izobraževalnih spremenljivkah predstavljajo študenti bolj homogeno skupino v primerjavi z dijaki, pri katerih je razvidnih več učinkov programa izobraževanja in poklicnih izbir na odnos do znanja v poklicu. Na tem področju odnosa do znanja prihaja torej do razvojnih razlik med dijaki in študenti. Dijaki in študenti pa podobno zaznavajo zunanje, formalne ali družbene aspekte dela, združene v dveh strukturno enakih komponentah pri obeh vzorcih: ugodnosti dela in pridobitev SES, katerim dijaki pripisujejo večji pomen kot študenti. Pri notranjih atributih dela se pojavijo strukturne razlike. Razlike v strukturi in izraženost stališč do dela in zaznavanju kriterijev zaposlitve s strani delodajalcev lahko nakazujejo razvojni premik od zunanjih, formalnih atributov dela k notranjim, psihološkim in medosebnim atributom zaposlitve. Hkrati pa so pri dijakih razvidne tudi razlike med skupinami dijakov, povezane z izobraževalno in poklicno usmeritvijo. Bolj enotni in splošni trendi pa so kljub razlikam v izobraževalnih spremenljivkah razvidni v enotni zaznavi družbene cenjenosti smeri izobrazbe in poklicev, ki nudijo dijakom in študentom orientacijo glede lastnega izobrazbenega položaja in posledično lahko usmerjajo vedenje, povezano s pridobivanjem znanja na nivoju formalne izobrazbe, glede na to, kako so ta znanja zaznana kot uporabna in cenjena.

Literatura

Autor, S. (2013). Nevarna razmerja družbe znanja. *Šolsko polje*, XXIV, 1–2, 15–36.

- Axelsson, I., Andersson, I., Håkansson, A., in Ejlerstsson, G. (2005). Work ethics and general work attitudes in adolescents are related to quality of life, sense of coherence and subjective health – a Swedish questionnaire study. *BMC Public Health*, 5:103.
- Blustein, D. L., Chaves, A. P., Diemer, M. A., Gallagher, L. A., Marshall, K. G., Sirin, S., in Bhati, K. S. (2002). Voices of the Forgotten Half: The Role of Social Class in the School-to-Work Transition. *Journal of Counseling Psychology*, 49/3, 311–323.
- Bright, J. E. H., Pryor, R. G. L., Wilkenfeld, S., in Earl, J. (2005). The Role of Social Context and Serendipitous Events in Career Decision Making. *Journal for Educational and Vocational Guidance*, 5, 19–36.
- Chaves, A. P., Diemer, M. A., Blustein, D. L., Gallagher, L. A., DeVoy, J. E., Casares, M. T., in Perry, J. C. (2004). Conceptions of Work: The View From Urban Youth. *Journal of Counseling Psychology*, 51/3, 275–286.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Field, A. P. (2009). *Discovering statistics using SPSS: (and sex and drugs and rock, n' roll)*. London: SAGE.
- Gril, A., Autor, S., Rožman, M., Vidmar, M., in Mlinarič, V. (2012). *Socialne predstave znanja med mladimi: končno poročilo*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Gril, A., Mlinarič, V., Vidmar, M., in Autor, S. (2013). Vrednost znanja za dijake in študente v različnih izobraževalnih programih. *Šolsko polje, XXIV, 1-2, 51-86*.
- Holland, J. L. (1987). Current status of Holland's theory of careers: Another perspective. *Carrer Developement Quarterly*, 36, 24–30.
- Lai, L. S. L., To, W. M., Lung, J. W. Y., in Ali, T. M. (2011). The perceived value of higher education: the voice of Chinese students. *High Education*, 63, 271–287.
- Levine, K. J., in Hoffner, C. A. (2006). Adolescents' Conceptions of Work: What Is Learned From Different Sources During Anticipatory Socialization? *Journal of Adolescent Research*, 21/6, 647–669.
- Memorandum o vseživljenjskem učenju*. http://linux.acs.si/memorandum/prevod/_2.1.2012.
- Morgan, C., Isaac, J. D., in Sansone, C. (2001). The role of interest in understanding the career choices of female and male college students. *Sex roles*, 44, 295–320.
- Moscovici, S. (1984). The Phenomenon of Social Representations. V: M. Farr in S. Moscovici. *Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press, 3–69.

- Patton, W., in McMahon, M. (2006). The Systems Theory Framework Of Career Development And Counseling: Connecting Theory And Practice. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 28/2, 153–166.
- Podlesek, A., in Brenk, K. (2004). Osnove psihološkega merjenja: psihofizikalna metodologija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Rullo, W., Eliason, G. T., in Patrick, J. (2008). The ASCA Model and the Educational Trust. V: G. T. Eliason in J. Patrick (ur.). *Carrer Development in the Schools*. Charlotte, NC: IAP, 1–35.
- Santilli, N. R., in Furth, H. G. (1987). Adolescent work perception: A developmental approach. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 35, 33–49.
- Wray-Lake, L., Syvertsen, A. K., Briddell, L., Osgood, D. W., in Flanagan, C. A. (2011). Exploring the Changing Meaning of Work for American High School Seniors From 1976 to 2005. *Youth Society*, 43/3, 1110–1135.
- Zupančič, M. (2004a). Razvoj identitete in poklicni razvoj v mladostništvu. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič. *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 571–588.
- Zupančič, M. (2004b). Socialna kognicija in moralni razvoj v mladostništvu. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič. M. *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 612–632.

Vesna Mlinarič (1988), psihologinja pripravnica na Univerzitetnem rehabilitacijskem inštitutu Republike Slovenije-Soča, Oddelek za rehabilitacijo po možganski kapi. Naslov: Linhartova ulica 51, SI-1000 Ljubljana; telefon: (+386) 01 4758 317. E-mail: za.vesnamlinaric@gmail.com.

Mojca Rožman, mlada raziskovalka na Pedagoškem inštitutu v Ljubljani. Naslov: Jarnikova 9, SI-2000 Maribor; telefon: (+386) 01 420 12 52. E-mail: mojca.rozman@pei.si.

Alenka Gril (1969), raziskovalka (višja znanstvena sodelavka) na Pedagoškem inštitutu v Ljubljani. Naslov: Sora 50k, SI-1215 Medvode; telefon: (+386) 01 420 12 56. E-mail: alenka.gril@pei.si.

uporabnim znanjem vs. temeljnim, b) kompetencam vs. znanju ter c) osrednje pozicije znanja v družbi. Raziskavo smo izvedli na reprezentativnih vzorcih dijakov in študentov v Sloveniji. Preverjali smo, ali se odnos do znanja razlikuje med mladimi, ki obiskujejo različne izobraževalne programe, imajo različen učni uspeh, spol in socialnoekonomski položaj. Rezultati v splošnem kažejo, da so vse tri družbene prioritete v vrednotenju znanja vsaj deloma inkorporirane v odnos mladih do znanja. Več razlik v stališčih, zaznavah in vedenju, povezanem z znanjem, je povezanih s programom izobraževanja kot ucnim uspehom, spolom in SES, tako pri dijakih kot študentih.

Ključne besede: vrednost znanja, uporabnost znanja, stališča, socialne zaznave, izobraževanje, dijaki, študenti.

The value of knowledge for high-school and university students in various educational programs

In the study, we have investigated whether the social changes of the priorities in the value of knowledge in the domain of education were reflected in high-school and university students' value of knowledge. The study was based in the social representation theory, and studied the characteristic attitudes, social perception and behaviour in the domain of education that focused on the prescribed priorities of knowledge declared in the knowledge society, e.g. priorities of a) applicable knowledge vs. basic, b) competencies vs. knowledge, and c) the central position of knowledge in the society. The study was conducted on the representative samples of high-school and university students in Slovenia. The differences in the perception of knowledge amongst students enrolled in various educational programs, and with different grades, gender, and SES were analysed. The results show that all of the three social priorities in the value of knowledge are at least partly incorporated in the youth perception of knowledge. More differences in the attitudes, perceptions and behaviour are related to the school program than to the grades, gender and SES in high-school and university students.

Key words: value of knowledge, applicability of knowledge, attitudes, social perceptions, education, students

Vesna Mlinarič, Mojca Rožman in Alenka Gril

Zaznavanje uporabnosti in vrednosti znanja za poklic med dijaki in študenti

V empirični študiji smo preučevali socialne zaznave uporabnosti in vrednosti znanja za poklic pri sodobnih generacijah mladih v Sloveniji. Zani-

malo nas je, ali se v socialnih predstavah dijakov in študentov o znanju odražajo družbene spremembe prioritet v vrednotenju znanja v povezavi s posameznikovimi poklicnimi izbirami, zaznanimi kriteriji zaposljivosti in družbenim ugledom poklicev. Študijo smo izvedli na reprezentativnih vzorcih dijakov ($N = 470$) in študentov ($N = 832$) v šolskem letu 2011/2012. Sodelovali so srednješolci iz treh vrst programov srednješolskega izobraževanja – iz poklicnih, strokovno-tehničnih in gimnazijskih. Sodelovali so študentje različnih smeri študijskih programov treh javnih univerz (Univerza v Ljubljani, Univerza v Mariboru, Univerza na Primorskem). Iz rezultatov je razvidno, da se odnos do znanja v poklicu povezuje z razvojnimi razlikami in z izobraževalnimi spremenljivkami. Razvidne so tudi enotne zaznave vrednosti poklicev, ki se odražajo v zaznavanju cenjenosti smeri izobrazbe in družbenega ugleda poklicev, ki nudijo dijakom in študentom orientacijo glede lastnega izobrazbenega položaja.

Ključne besede: vrednost znanja, poklicne izbire, stališča, socialne zaznave, mladi, izobraževanje

Perception of applicability of knowledge and its value for the occupation amongst students in high-school and university

The social perception of the applicability of knowledge in the occupation, and its value in society has been studied among the young generation in Slovenia. The aim of the study was to find out if the social changes in the priorities of the value of knowledge are reflected in the social representation of knowledge in relation to the individual occupational choices, perceived employment criteria, and the reputation of vocations in the society. The study was conducted on the representative samples of students in high-school ($N = 470$), and in university ($N = 832$) in the school year 2011/12. The students from three types of high-school participated: vocational, special-technical schools and gymnasium. The students of various study programs from three public universities also participated: University of Ljubljana, University of Maribor, University of Primorska. The results show that the perception of knowledge in occupation is related to the developmental differences and the type of educational program. The perception of the social value of the educational courses and the reputation of vocations is similar in both samples. The latter is assumed as the reference for the students in defining their own occupational status.

Key words: value of knowledge, occupational choices, attitudes, social perception, youth, education.